

ตอนที่ 1

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยสุโขทัย

HI 322

1

HI 322

1

บทที่ 1

สภาพการปกครองและสังคมของสุโขทัย

เรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจของชาวไทยสมัยสุโขทัยนั้น ได้แก่ การศึกษา การประกอบอาชีพ หรือการทำมาหากินของชาวไทยในสมัยนั้น แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องราวดังกล่าวโดยตรง จะขอกล่าวถึงสภาพการปกครอง สังคม และประชากรของชาวสุโขทัยเป็นสังเขปเสียก่อน

1.1 สภาพการปกครอง

อาณาจักรสุโขทัยอยู่ตอนเหนือของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ผู้ปกครองมีความใกล้ชิดกับราษฎรปกครองเหมือนบิดาปกครองบุตร การปกครองในรูปนี้คงมีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ในครอบครัว และจะปกครองได้ผลเมื่อประชาชนยังมีจำนวนไม่มากนัก ผู้ปกครองมีหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎร และราษฎรก็สามารถเข้าร้องเรียนความทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ได้อย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ผู้ปกครองทรงมีหน้าที่ให้ความยุติธรรม ด้วยการเป็นผู้พิพากษาชั้นสูงสุด หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ต้องสนับสนุนบำรุงประชาชนในด้านการกินดีอยู่ดี ตลอดจนอบรมสั่งสอนให้อยู่ในศีลธรรมอันดี เหมือนที่พ่อคอยสั่งสอนอบรมลูก

นอกจากจะวางตนเยี่ยงบิดาแล้ว ผู้ปกครองในสมัยนี้ยังยึดพระจริยาวัตรเยี่ยงธรรมราชาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาอีกด้วย ซึ่งหมายถึงจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมใหญ่ ๆ 3 ประเภท ที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรม ซึ่งมี 10 ประการ มีราชจรรยาวัณัติอีก 4 ประการ และทรงมีพระจักรวรรดิวัตรอีก 12 ประการ¹

ทศพิธราชธรรม มี 10 ประการ ดังนี้

1. การให้ทาน พระราชทานพืชผักแก่ผู้ที่ควรได้รับพระราชทาน
2. การอยู่ในศีล ทรงตั้งสังวรระวังรักษาพระอาการทางกาย วาจา และใจให้สะอาดปราศจากโทษควรครหา

3. บริจาค ทรงบริจาคไทยธรรม บรรเทาภัยจรณะโลกเสียได้
4. มีพระราชอัธยาศัยยกอบด้วยความซื่อตรงดำรงในสัตย์สุจริต
5. มีพระราชอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ถือตั้งถือพระองค์ด้วยถัมภะและมานะ
6. ทรงสมათานกุศลวัตรเผาผลาญกำจัดอกุศลวิตก บาปกรรมให้เสื่อมสูญ ไม่ตั้งอยู่ได้
7. ไม่ทรงพระพิโรธโดยวิสัยใช้เหตุที่ควรทรงพิโรธ
8. ไม่ทรงเบียดเบียนประชาชนให้ได้ทุกข์ยากด้วยเหตุอันไม่ควรกระทำ
9. มีพระราชหฤทัยดำรงมั่นในขันติ มีความอดทนในสิ่งที่ควรอดทนเป็นเบื้องหน้า
10. ทรงรักษาความยุติธรรมไม่ให้แปรผันผิดจากสิ่งที่ตรง และดำรงพระอาการคงที่ ไม่แสดงให้วิการด้วยอำนาจยินดียินร้าย

คุณธรรมอีกประการหนึ่งคือ ราชจรรยาวัตร 4 ประการ

1. สสุสมะธ คือ ความสามารถในการบำรุงรักษาธัญญาหารให้บริบูรณ์ในพระราชอาณาเขต
2. ปุริสมะธ คือ ความสามารถในการสงเคราะห์บุรุษ
3. สมมาปาส คือ ความสามารถในการผูกคล้องน้ำใจคนให้มีความนิยมรักใคร่
4. วาจาเปยย คือ การรู้จักใช้คำพูดที่สุภาพอ่อนหวาน

สำหรับจักรวรรดิวัตรมี 12 ประการ ปรากฏอยู่ในจักรกวัตติสูตร ในคัมภีร์ที่มณฑลกาย มีรายละเอียดดังนี้

1. ควรพระราชทานโอวาทแก่ข้าราชการสำนักให้อยู่ในกุศลสมათาน และให้รางวัลอันได้แก่ทรัพย์สิน ยศฐานบรรดาศักดิ์ แก่ข้าราชการให้พอเหมาะพอควรและทันต่อเวลา ตลอดจนดูแลป้องกันในเรื่องอันตรายให้ด้วย
2. ควรผูกไมตรีกับนานาประเทศ โดยการส่งบรรณาการเชื่อมสัมพันธไมตรี ดังเช่น ช้าง ม้า และเครื่องของมีค่าต่าง ๆ
3. ทำนุบำรุงพระบรมวงศานุวงศ์ตามควรแก่ฐานะ
4. ทำนุบำรุงศฤหิสต์ พราหมณ์ ด้วยเครื่องพรตและไทยธรรม มีข้าว น้ำ เครื่องนุ่มห่ม เป็นต้น และทำนุบำรุงประชาชนโดยสนับสนุนในด้านการเพาะปลูก เช่น ให้พันธุ์ข้าว เครื่องมือทำนา ตลอดจนโค กระบือ
5. ให้ความเอาใจใส่แก่ประชาชนในเขตชนบทอันห่างไกล เหมือนดังอุปถัมภ์ประชาชนที่อยู่ใกล้

6. ควรสักการะพราหมณ์ผู้สมณะ ด้วยการพระราชทานเครื่องไทยธรรม
7. ทำนุบำรุงรักษาพันธุ์สัตว์ทั้งปวง ไม่ให้ถูกทำลายจนสูญพันธุ์
8. คอยห้ามประชาชนทั้งหลายมิให้ประพฤติในทางมิชอบ และชักจูงให้อยู่ในกุศลธรรมประกอบอาชีพโดยสุจริต

9. พระราชทานทรัพย์ให้แก่ผู้ที่ขัดสน เพื่อให้ผู้นั้นสามารถประกอบอาชีพทางสุจริตต่อไปได้ ไม่ต้องหันไปหาทางทุจริต

10. ควรหาโอกาสปราศรัยทางธรรมกับบรรดาสมณ ชี พราหมณ์ทั้งหลาย เพื่อเป็นทางแสวงหาความรู้ความกระจ่างในหลักธรรมของศาสนา

11. ควรตั้งจิตอยู่ในสมาธิ มิให้เกิด “อธรรมราคะในอุคมนัยสถาน”

12. ควรหักห้ามจิตมิให้ปรารถนาลาภที่ไม่ควรจะได้

จะเห็นได้ว่า หลักทศพิธราชธรรมนั้น มีลักษณะเป็นการปลูกฝังคุณสมบัติอันดีงามส่วนพระองค์ของผู้ปกครองมากกว่าที่จะเป็นหลักการปกครองที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและประชาชน แต่หลักจักรวรรดิวัตรนั้น ครอบคลุมหลักการปกครองและหลักความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและประชาชนไว้ด้วย

ลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครองลูกนี้ ทำให้มีส่วนช่วยยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น กล่าวคือ พวกเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ก็ไม่กล้าข่มเหงราษฎรมากนัก เพราะเรื่องราวอาจไปถึงพระเนตรพระกรรณของผู้ปกครองได้โดยง่าย อีกทั้งผู้ปกครองก็ยังสามารถทราบถึงสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรได้ทั่วถึง ดังนั้น ผู้ปกครองและราษฎรจึงมีความผูกพันใกล้ชิดอย่างไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์ยุคใด

หลักฐานต่าง ๆ ของสุโขทัยมีการกล่าวถึงอุดมการณ์ธรรมราชาของผู้ปกครองสุโขทัยไว้มากมายเสียยิ่งกว่าหลักการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ลักษณะเช่นนี้อาจทำให้เชื่อว่าผู้ปกครองสุโขทัยทรงยึดหลักการปกครองแบบธรรมราชาเป็นหลักสำคัญที่สุดก็ได้ ถ้าจะพิจารณาให้ดีแล้ว จะเห็นว่าความจริงหลักพ่อปกครองลูก และหลักธรรมราชามีลักษณะคล้ายคลึงกันมากจนเกือบจะเป็นลักษณะเดียวกัน ทั้งนี้เพราะพ่อที่ดีก็คือพ่อที่อยู่ในธรรม และธรรมราชาที่ดีก็คือราชาที่ดูแลเอาใจใส่ประชาชนอย่างทั่วถึงและใกล้ชิด ไม่ว่าจะประชาชนนั้นจะอยู่ในใกล้หรือไกลในลักษณะคล้ายกับที่พ่อดูแลลูกด้วยเช่นกัน ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า สมัยใดที่ผู้ปกครองทรงให้ความสำคัญกับหลักพ่อปกครองลูก หลักธรรมราชาก็จะมีความสำคัญอยู่เคียงกันด้วยเสมอ อย่างเช่นในสมัยสุโขทัยนี้ และต่อมาจะเห็นได้ชัดเจนอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์²

ผู้ปกครองสุโขทัยโดยเฉพาะพระยาสิทธิไทยทรงยึดแนวคิดที่เป็นพุทธดำรัสในพระไตรปิฎกที่ว่า ถ้ากษัตริย์ทรงอยู่ในธรรมะ ด้วยอำนาจแห่งธรรมจะทำให้กษัตริย์นั้นแผ่ขยายบารมีออกไปได้ทั่วทิศ บ้านเมืองจะร่มเย็นเป็นสุขและอุดมสมบูรณ์ ถ้ากษัตริย์ไม่อยู่ในธรรมะ พระองค์และอาณาจักรก็จะพินาศล่มจมไป ดังข้อความใน “ไตรภูมิพระร่วง” ที่ว่า

... พระญาองค์ใดแลเสวยราชสมบัติแล้ว แลทำความชอบใส่ไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลายก็อยู่เย็นเป็นสุขได้ตลอดชาติในศรีสมบัติ เพราะด้วยบุญสมภารของท่าน ผู้เป็นเจ้าเป็นจอมแต่ข้าหน้าข้าปลาอาหาร แก้วแหวนแสนสัตตนาครัตนนะ เงินทองผ้าผ่อนแพรพรรณนั้นก็บริบูรณ์อีกฝูงเทวฟ้าฝนนั้นก็ตกขอบฤดูกาล บมिन้อยบมิมมาก ทั้งข้าวในนา ทั้งปลาในน้ำ ก็บ่อนรู้ร่วงโรยเสียไปด้วยฝนแล้งเลย... แลท้าวพระญาองค์ใดกระทำความบมิชอบคลองธรรมใส่เทวฟ้าฝนนั้นก็พิปริต แม้นทำไรไถนาที่บันดาลให้เสียหายตายด้วยแล้งแลฝนแล อนึ่งผลไม้ทั้งหลายแลพืชอันเกิดเหนือแผ่นดิน อันมีโอชารสอันดีร่อยนั้นกลับหายเสียไป เพื่อโอชารสนั้นจมลงไปในแผ่นดินสิ้น ทั้งคันแลล่าอันปลูกนั้น มันก็มิงามเลย³...

1.2 ประชากรและสภาพสังคม

ประชากรของอาณาจักรสุโขทัยที่แท้จริงโดยไม่นับประชากรในดินแดนที่เป็นเขตอิทธิพลของสุโขทัย หรือในเขตเมืองขึ้น กล่าวได้ว่า ไม่มีหลักฐานโดยตรงที่อ้างถึงจำนวนประชากรของสุโขทัย แต่ถ้าจะพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีทั้งหลายที่หลงเหลืออยู่ ก็พอจะตั้งข้อสมมุติฐานเกี่ยวกับจำนวนประชากรสุโขทัยได้บ้าง นักวิชาการส่วนใหญ่ที่ได้พิจารณาหลักฐานดังกล่าวลงความเห็นว่า ประชากรของสุโขทัยมีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับอาณาจักรของคนไทยอื่น ๆ ซึ่งเจริญอยู่ในสมัยเดียวกัน เหตุผลที่สามารถสนับสนุนข้อสมมุติฐานที่ว่า จำนวนประชากรมีจำนวนไม่มากนัก ได้แก่⁴

1. ลักษณะชุมชนสมัยสุโขทัยเป็นชุมชนขนาดเล็ก

ถ้าพิจารณาจากซากเมืองโบราณสมัยสุโขทัยที่ยังเหลืออยู่จะเห็นว่า เมืองที่เป็นชุมชนขนาดเล็กส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก เมืองเหล่านี้ตั้งอยู่แบบจับกันเป็นกลุ่ม แต่ละกลุ่มก็อยู่ห่างกัน ลักษณะเมืองเช่นนี้จะให้หวังว่ามีประชากรอยู่มากนั้นเป็นไปได้ยาก ถึงแม้ว่าตัวเมืองหลวงเองคือ เมืองสุโขทัยจะมีขนาดใหญ่ก็จริง แต่ส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัยมีบริเวณไม่มากนัก นอกจากจะพิจารณาจากซากเมืองแล้ว หลักฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ขนาดวัดในสมัยสุโขทัย วัดของสุโขทัย

แม้จะมีจำนวนมากแต่มีขนาดเล็กแทบทั้งสิ้นเทียบกับขนาดวัดของยูธยาไม่ได้เลย และวัดเป็นอันมากในดินแดนของสุโขทัย สร้างในระยะหลัง ซึ่งเป็นยุคที่ยูธยาเข้ามาอิทธิพลเหนือสุโขทัยแล้ว แสดงให้เห็นว่า สุโขทัยไม่มีกำลังคนมากนักสำหรับใช้ในการก่อสร้าง

2. ที่ดินสำหรับการเพาะปลูกของสุโขทัยมีปริมาณจำกัด

ทางด้านเหนือนับจากเมืองศรีสัชชนาลัยและอุตรดิตถ์ขึ้นไป มีลักษณะเป็นป่าเขาสลับซับซ้อน จึงไม่จัดว่าเป็นเขตเพาะปลูกได้เมืองศรีสัชชนาลัยลงมาคือ บริเวณสองฟากฝั่งของแม่น้ำยมนั้นทำการเพาะปลูกได้เป็นบางแห่ง เฉพาะที่เป็นที่ดอน เนื้อที่ที่เหลือส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มต่ำมาก น้ำท่วมอยู่เสมอ มีลักษณะเป็นหนองบึง ลักษณะที่ดินเช่นนี้ก็มิเหมาะแก่การเพาะปลูก ที่ดินที่จะเพาะปลูกได้มีอยู่ในบริเวณรอบ ๆ เมืองสุโขทัย ซึ่งได้นำจากเขาหลวง และที่อำเภอพรานกระต่าย ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 50 ตารางกิโลเมตร ที่ศรีมาสมมีเนื้อที่ 10-15 ตารางกิโลเมตร และบริเวณทุ่งเสลี่ยมมีเนื้อที่ประมาณ 70-90 ตารางกิโลเมตร ทางใต้ลงมาในบริเวณรอบเมืองกำแพงเพชรมีที่ราบลุ่มสองฝั่งน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกได้อีกแหล่งหนึ่ง ทางตะวันตกบริเวณจังหวัดตากมีที่ราบลุ่มอยู่บ้างสำหรับเพาะปลูกแต่ไม่มากนัก จะเห็นได้ว่า เนื้อที่เพาะปลูกของสุโขทัยมีอยู่เป็นบางแห่ง รวมแล้วคงประมาณ 1,000 ตารางกิโลเมตร นักวิชาการสันนิษฐานว่าเนื้อที่เพาะปลูกเพียงนี้จะผลิตข้าว ปลา อาหาร เลี้ยงประชากรได้ไม่เกิน 3 แสนคน

3. ตัวบทกฎหมายที่ออกประกาศใช้กับราษฎรสุโขทัย

เมื่อพิจารณากฎหมายต่าง ๆ ของสุโขทัยที่ออกมาเพื่อให้สิทธิแก่ชาวสุโขทัยหลายประการ เช่น การยกเว้นภาษีผ่านด่าน (จกอบ) การให้เสรีภาพทางการค้าขาย เป็นต้น น่าจะตีความได้ว่าเป็นการพยายามชักจูงให้ประชากรจากอาณาจักรอื่น ๆ เข้าไปตั้งถิ่นฐานในดินแดนของสุโขทัย ดังจะเห็นได้ว่า มีประชากรจากอยุธยาอพยพหลบหนีเข้าไปอยู่ในสุโขทัยไม่น้อย พฤติกรรมเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าสุโขทัยประสบปัญหาการขาดแคลนกำลังคน ความจริงปัญหาการขาดแคลนกำลังนี้มีอยู่ในทุกอาณาจักรในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยนั้น ดังเช่นในอาณาจักรลานนา ก็มีการออกกฎหมายให้สวัสดิการแก่ไพร่หรือสามัญชนไว้หลายประการ และยังระบุไว้ชัดเจนว่าไพร่นั้นหายากนัก

4. การปกครองแบบพ่อปกครองลูก

ลักษณะการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะแรก ๆ ที่ฝ่ายปกครองสามารถดูแลทุกข์สุขของประชาชนได้อย่างใกล้ชิด ซึ่งทำให้นักประวัติศาสตร์ลงความ

เห็นว่า สุโขทัยมีการปกครองในระบบพ่อปกครองลูกนั้น ก็ทำให้ตีความได้เช่นกันว่าประชากรมีจำนวนไม่มาก มิฉะนั้นแล้วประชาชนก็คงไม่อาจเข้าถึงผู้ปกครองหรือเจ้าเมืองได้โดยสะดวก เช่น การสันนิษฐานตั้งร้องทุกข์ที่หน้าประตูวัง ที่ทำเช่นนั้นได้เพราะประชากรยังมีจำนวนน้อยจึงไม่เป็นภาระเกินกำลังของผู้ปกครอง

ราษฎรสุโขทัยมีหลายกลุ่มด้วยกัน ข้อความในศิลาจารึกได้กล่าวถึงชื่อของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ อยู่หลายชื่อ และเรียกซ้ำกันอยู่หลายครั้ง ชื่อเหล่านั้นได้แก่ เจ้า ลูกเจ้า ขุน ลูกขุน ไพร ซึ่งมีสร้อยต่อท้ายแตกต่างกันไป เช่น ไพรฟ้าหน้าใส ไพรฟ้าหน้าปก ไพรฟ้าขำไท ไพรไท และขำ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากชื่อและรายละเอียดบางประการในจารึกและเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ประกอบแล้วสันนิษฐานได้ว่าประชากรของสุโขทัยแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม หรือ 4 ชั้นด้วยกัน ได้แก่ พวกลูกเจ้าลูกขุน จัดว่าเป็นชนชั้นสูงในสังคม มีบทบาทในการปกครองอาณาจักร รองลงมาจะเป็นขุนนางชั้นผู้น้อย ซึ่งทำหน้าที่คล้ายสื่อกลางติดต่อระหว่างฝ่ายเจ้านายชั้นสูงกับประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งคือ สามัญชนส่วนใหญ่ และกลุ่มที่อยู่ในระดับที่ต่ำสุดในสังคม คือ พวกขำ

ลูกเจ้าลูกขุน หมายถึง ผู้ที่เป็นเชื้อสายของผู้ปกครอง คำว่าลูกเจ้า คงหมายถึงลูกหลานของผู้ปกครองนั่นเอง จะเห็นได้ว่าในระยะหลังต่อ ๆ มาเช่น ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ คำว่า เจ้า หรือ เจ้านาย หมายถึงบรรดาพระราชวงศ์ ส่วนคำว่า ลูกขุน คงหมายถึงลูกของขุน คำว่า ขุน นี้ หมายถึงตำแหน่งพระนามของผู้ปกครองสุโขทัยในระยะแรก เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบาลเมือง และพ่อขุนรามคำแหง และก็มีข้อความบางตอนในศิลาจารึกสุโขทัย โดยเฉพาะจารึกหลักที่ 1 ที่แสดงให้เห็นว่า คำว่า “ขุน” เฉย ๆ นี้ ในสมัยนั้นก็มีความหมายถึงผู้ปกครองได้

ดังนั้นคำว่า “ลูกขุน” จึงควรหมายถึงบรรดาลูกหลานของผู้ปกครองคือพวกราชวงศ์ทั้งหลาย ซึ่งบุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วจะถูกส่งออกไปปกครองเมืองสำคัญต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบเมืองหลวง ตามประเพณีการปกครองในยุคนั้น

อำนาจหน้าที่ของลูกเจ้าลูกขุน มีหน้าที่ช่วยผู้เป็นประมุขในการปฏิบัติราชการกิจ ในการป้องกันการรุกรานจากภายนอก ช่วยในกิจการขยายอาณาเขต ช่วยแสวงหาผลประโยชน์ต่าง ๆ ช่วยปกครองบ้านเมือง ตลอดจนบังคับบัญชาประชาชน ผลประโยชน์ของชนกลุ่มนี้ คือ การกวาดต้อนทรัพย์สินสมบัติ ผู้คน สัตว์พาหนะกลับมารุงสุโขทัยในกรณีที่ถูก

ส่งออกไปปกครองตามหัวเมืองสำคัญที่รายล้อมสุโขทัยนั้น เจ้านายเหล่านี้จะมีอำนาจบังคับบัญชาไพร่พล สะสมกำลังอาวุธ ผู้คน และแสวงหาผลประโยชน์ในเมืองของตนได้อย่างอิสระพอสมควรตามลักษณะการปกครองในรูปนครรัฐ (City State) เมืองเหล่านี้มีชื่อเรียกต่อมาว่า เมืองลูกหลวง และเมืองหลานหลวง

หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของบรรดาลูกเจ้าลูกขุน สันนิษฐานว่า มีหน้าที่ควบคุมดูแลบังคับบัญชาไพร่หรือประชาชนสามัญทั้งหลาย วิธีการเช่นนี้ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป ดังเช่นในอาณาจักรใกล้เคียง เช่นอาณาจักรลานนา และอาณาจักรอยุธยา

ชนอีกกลุ่มหนึ่ง คือ **ขุนนางชั้นผู้น้อย**⁵ หลักฐานเกี่ยวกับบุคคลในกลุ่มนี้มีอยู่น้อยมาก แต่เชื่อได้ว่า ชนชั้นนี้จะต้องมีอยู่ เพราะพวกลูกเจ้าลูกขุนไม่อาจบริหารงานบ้านเมืองได้ โดยไม่มีผู้ช่วย หลักฐานที่กล่าวถึงตำแหน่งของขุนนางเอาไว้ ได้แก่ นายพัน ล่าม หมื่นล่าม ขุนมนตรี เสนาบดี อมาตย์ จะมีความหมายถึงผู้ใด ไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่ตำแหน่งเหล่านี้มีใช้อยู่เช่นกันในอาณาจักรลานนา จึงสันนิษฐานว่า ความหมายของตำแหน่งต่าง ๆ ทางอาณาจักรสุโขทัยซึ่งเป็นคนไทยเหมือนกับลานนา คงไม่ห่างไกลกันมากนัก ซึ่งพอจะได้คำมูลความดังนี้

ล่าม คงหมายถึง ขุนนางชั้นผู้น้อย ผู้ทำหน้าที่ติดต่อระหว่างประชาชนหรือไพร่ในเมืองหรือตำบลนั้น ๆ กับผู้บังคับบัญชา

นายพัน ขุนนางชั้นสูงกว่าพวกล่าม ทำหน้าที่บังคับบัญชาไพร่ประมาณ 1,000 คน ซึ่งน่าจะเทียบเท่ากับอำเภอในสมัยปัจจุบันนี้ หรือมีฉะนั้นก็อาจเป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ห่างไกลจากสุโขทัยออกไป

หมื่นล่าม ผู้ช่วยของเจ้าหมื่น ซึ่งทำหน้าที่ปกครองเมืองที่มีประชากรประมาณ 10,000 คน ส่วนพวกขุนมนตรี เสนาบดี อมาตย์ คงเป็นคำเรียกขุนนางชั้นผู้ใหญ่กว่าเจ้าหมื่นขึ้นไปอีก

บุคคลที่จัดว่าเป็นขุนนางชั้นผู้น้อยในที่นี้ ควรจะนับตั้งแต่เจ้าพันลงมา ดังนั้นน่าจะมียศลดหลั่นกันลงมาดังนี้ คือ เจ้าพัน ล่ามพัน พันน้อย ล่ามบ่าว และกว้าน

หน้าที่ของขุนนางชั้นผู้น้อย สันนิษฐานว่ามีลักษณะเป็นเสมือนตัวกลางติดต่อระหว่างลูกเจ้าลูกขุนและประชาชน งานสำคัญของขุนนางชั้นผู้น้อย คือ การช่วยดูแลบังคับบัญชาไพร่ในขอบเขตภูมิภาคที่ตนรับผิดชอบ อย่างเช่น คอยสอดส่องการเคลื่อนย้ายของไพร่เหล่านี้ ต้องคอยเป็นหูเป็นตาแทนพวกเจ้านาย ในการที่จะเกณฑ์ไพร่ทั้งหลายมาทำงานได้ทันทีที่มีความจำเป็นเกิดขึ้น เช่น เมื่อเกิดสงครามหรือภัยธรรมชาติ ขุนนางชั้นผู้น้อยคงต้องมีหน้าที่ช่วยบังคับ

บัญชีไพร่ ในกองทัพเวลาออกรบด้วย นอกจากนี้แล้วงานที่ขุนนางชั้นผู้น้อยต้องทำก็น่าจะเป็น การไปติดต่อกับภษาอื่นต่าง ๆ จากราชรัฐ และดูแลใกล้เคียงข้อพิพาท หากเป็นเรื่องใหญ่ ก็คงต้องให้ลูกเจ้าลูกขุนเป็นผู้ตัดสิน

สามัญชนหรือไพร่ ถือเป็นชนส่วนใหญ่ของสังคมและเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐกิจชีวิตความเป็นอยู่ก็หมายถึงการทำมาหากินของคนกลุ่มนี้เสียส่วนมาก

จารึกและเอกสารอื่น ๆ ในสมัยสุโขทัยได้กล่าวถึงไพร่ไว้หลายแห่ง และมีสร้อยต่อท้ายต่าง ๆ กันไป เช่น ไพร่ฟ้าหน้าใส ไพร่ฟ้าหน้าปก ไพร่ไทย ไพร่ฟ้าข้าไท เป็นต้น คำว่าไพร่นี้ คนไทยในอาณาจักรอื่น ๆ เช่น ลานนา หรือ คนไทยในอาณาจักรอยุธยา หรือในสมัยรัตนโกสินทร์ ใช้เรียกประชาชนสามัญโดยทั่ว ๆ ไปที่มีอิสระภาพในตนเอง (คือไม่ใช่ข้าหรือทาส) และมีหน้าที่ต้องให้แรงงานรับใช้รัฐบาล และมูลนายของตนตามกำหนดเวลา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แน่ใจว่า ในสมัยสุโขทัย คำว่า “ไพร่” ก็มีความหมายถึงสามัญชนโดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ด้วย ส่วนสร้อยต่อท้ายคำว่าไพร่ตามที่กล่าวข้างต้นนี้น่าจะมีความหมายเฉพาะตัวของมัน ซึ่งบ่งถึงลักษณะของไพร่ที่แตกต่างกันไป

หน้าที่ของไพร่ ในยามปกติไพร่ต้องมีหน้าที่ให้แรงงานในการก่อสร้างหรืองานที่ใช้กำลังต่าง ๆ แก่ทางราชการ การให้แรงงานนี้มีใช้จะทำงานตลอดไป แต่จะมีการกำหนดระยะเวลาเอาไว้ว่าในปีหนึ่งไพร่จะมาทำงานให้หลวงเป็นเวลากี่เดือนกี่วัน เมื่อครบกำหนดแล้ว ไพร่ก็มีอิสระที่จะไปประกอบอาชีพของตนเองได้ หลักฐานของสุโขทัยมิได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระยะเวลาและลักษณะการทำงานของไพร่ในยามสงบไว้ด้วยเหตุนี้ ก็จะต้องใช้หลักฐานทางอาณาจักรลานนาที่ระบุถึงเวลาการทำงานของไพร่มาเป็นแนวทาง และสันนิษฐานว่าทางสุโขทัยก็คงมีหลักปฏิบัติที่ใกล้เคียง ในมังรายศาสตร์ได้ระบุถึงระยะเวลาการทำงานของไพร่ไว้ดังนี้

*มาตรา 1 ควรจัดให้ไพร่มีเวรลัดเปลี่ยนกันมาทำงานหลวง 10 วัน กลับไปสร้างเหมืองฝาย
ไธนา สวนเรือกที่ดิน 10 วัน จัดเช่นนี้ถูกตามทำนองคลองธรรมแต่โบราณแล้ว*

พิจารณาจากข้อความข้างต้น ตีความหมายได้ว่า ในปีหนึ่งไพร่จะต้องผลัดเปลี่ยนกันมาทำงานของราชการส่วนกลาง 10 วัน แล้วกลับไปทำงานราชการในท้องถิ่นของตนอีก 10 วัน รวมเป็นเวลาที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน 20 วันในปีหนึ่ง สันนิษฐานว่า ทางสุโขทัยก็คงกำหนดระยะเวลาเกณฑ์แรงงานพวกไพร่ไว้ในเวลาใกล้เคียงกันนี้ แต่จะยืดเวลาออกไปได้ตามความจำเป็น ลักษณะงานที่ไพร่ต้องทำในเวลาถูกเกณฑ์มายังส่วนกลางหรือเมืองหลวงมิได้ระบุไว้

แต่งงานในส่วนท้องถิ่นที่สำคัญ คือการสร้างเมืองฝายสำหรับการเพาะปลูกและการทำไร่นา และสวน ไร่นาและสวนนี้สันนิษฐานว่า น่าจะไม่ใช่ไร่นาของไพร่ แต่คงเป็นไร่นาของหลวง หรือไม่ก็เป็นนาของลูกเจ้าลูกขุนผู้ปกครองเมืองหรือนาของมูลนายที่บังคับบัญชาไพร่ก็ได้⁷

ชนชั้นกลุ่มสุดท้าย คือ ข้า หรือ ทาส นักวิชาการสมัยใหม่ลงความเห็นว่ามีชนชั้นนี้อยู่ในสังคมสุโขทัยแน่นอน อย่างน้อยที่สุดก็คือ ข้าประเภทที่เรียกว่า ข้าเฉลย ดังปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า “.....กูไปท่เมืองได้ช้างได้วง ได้บัว ได้นาง ได้เงิน ได้ทอง กูเอามาเวนแก่พ่อกู”⁸ ข้อความนี้หมายความว่าพ่อขุนรามคำแหงยกทัพไปตีบ้านเมืองอื่น แล้วได้ชัยชนะ พร้อมกับนั้น ได้รับทรัพย์จับเฉลยชายหญิงเป็นจำนวนมาก มาถวายพระราชบิดาของพระองค์

ความเป็นอยู่ของคนชั้น “ข้า” นี้ คาดว่าคงจะมีความเป็นอยู่ดีพอสมควร ทั้งนี้เพราะผู้ปกครองยึดธรรมเป็นหลัก จึงเป็นเหตุให้ราษฎรทั่วไป รวมทั้งผู้เป็น “ข้า” คงอยู่ในฐานะที่ดี และไม่ถูกข่มเหงรังแกเบียดเบียนแรงงาน เพราะมีหลักฐานยืนยันอย่างชัดเจนอยู่ในจารึกหลักที่ 5 ว่า ทาสเฉลยได้รับการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี

.....ชื่อ ได้ข้าเส็กข้าเสื่อ หัวฟุ้งหัวรบก็ดี
บ่มาบ่ตียอมเอามาเลี้ยงมาขุน บ่ให้ถึง
ที่ฉิบที่หาย⁹

บทสรุป

กล่าวโดยสรุป สภาพการปกครองของสุโขทัยเป็นแบบธรรมราชา ทรงมีคุณธรรม เป็นหลักปฏิบัติ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ราชจรรยาวัติ และพระจักรวรรดิวัตร ผู้ปกครอง มีความใกล้ชิดกับราษฎร และเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรเยี่ยงบุตรของตน ที่ผู้ปกครอง ปฏิบัติเช่นนี้ได้และมีประสิทธิภาพก็เพราะประชากรของสุโขทัยมีจำนวนไม่มากนัก ซึ่งสังเกตได้ จากการทำชุมชนสุโขทัยเป็นชุมชนขนาดเล็ก ที่ดินสำหรับทำการเพาะปลูกของสุโขทัยก็มีปริมาณ จำกัด แม้ตัวบทกฎหมายที่ออกประกาศใช้กับอาณาประชาราษฎร์ดูเหมือนจะพยายามชักชวน ให้ประชากรจากที่อื่น ๆ พากันมาอยู่ที่สุโขทัย

สภาพทางสังคม กล่าวได้ว่า สุโขทัยมีราษฎรหลายกลุ่ม ได้แก่ พวกลูกเจ้าลูกขุน ซึ่งเป็นชนชั้นสูงในสังคม มีบทบาทปกครองอาณาจักร รองลงมาก็เป็นขุนนางชั้นผู้น้อย ทำหน้าที่ คล้ายสื่อกลางติดต่อระหว่างฝ่ายเจ้านายชั้นสูงกับประชาชนอีกกลุ่มหนึ่ง คือ สามัญชนส่วนใหญ่ ที่เรียกว่าไพร่ และกลุ่มที่อยู่ในระดับต่ำที่สุดในสังคม คือ พวกข้า การศึกษาเรื่องของการทำมาหากินของชาวสุโขทัย ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของพวกไพร่เป็นส่วนมาก

คำถามท้ายบท

1. คุณธรรมในการปกครองของผู้ปกครองสุโขทัยมีประการใดบ้าง
2. มีเหตุผลอันใดที่จะสนับสนุนว่า ประชากรของสุโขทัยมีจำนวนไม่มากนัก
3. ประชากรสุโขทัยแบ่งออกเป็นกี่กลุ่ม ได้แก่อะไรบ้าง และมีหน้าที่อย่างไรในสังคม

เชิงอรรถ

1. รong ศยามานนท์, ดำเนิน เลขะกุล และวิลาสวงศ์ นพรัตน์, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา* (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2516), หน้า 19-21. และ วิลเลขา ถาวรธนสาร, “การปกครองไทย”, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย* (พระนคร : กิ่งจันทน์การพิมพ์, 2528), หน้า 53.
2. วิลเลขา ถาวรธนสาร, เรื่องเดิม, หน้า 59.
3. *ไตรภูมิพระร่วงของพญาธิโลย* (พระนคร : คลังวิทยา, 2515), หน้า 117.
4. วิลเลขา ถาวรธนสาร, เรื่องเดิม, หน้า 244-5
5. เรื่องเดียวกัน, หน้า 236.
6. ประเสริฐ อนุคร, *ม้งรายศาสตร์* (พระนคร : 2514), หน้า 8.
7. วิลเลขา ถาวรธนสาร, เรื่องเดิม, หน้า 242.
8. “จารึกหลักศิลาเมืองสุโขทัยที่ 1”, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1* พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 163.
9. *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1* (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี, 2521), หน้า 92.